

JÄLGEDEGA KIVID
TÖLLU VÕI TEMA HOBUSE JÄLJED KIVIL

68.

[Tõllu istmeasemega kivi]

Salme vallas Üüdipe külas Tohvri talu koplis on kivi, milles istease. Sellel kivil istunud Suur Tõll ja jalad ulatanud Paavli aida taha.

RKM II 4, 216 (6) < Kaarma, Abruca saar < Anseküla, Salme v., Üüdipe k. — V. Väli < Aliide Lääts, 36 a. (1946).
Vrd. Käina kiriku ehitamine, Leiger, muist. 9.

69.

[Tõllu istmeasemega kivi]

A.

Siin ligidal (s. o. Kihelkonna alevi juures) võsas on küll üks istumis-
asemega kivi. Vanad inimesed rääkisid, et vana Suur Tõll oli korra siin
istund.

RKM II 73, 273/4 (1) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Kihelkonna al. — E. Veski-
saar < Mihkel Salong, 59 a. (1958).
Vrd. Käina kiriku ehitamine, Leiger, muist. 9.

B.

Meie juures on kivi, Tõll on seal peal istund. Seal on istekohad sees,
istumise jäljed. Vanasti juba räägiti.

RKM II 74, 276 (1) < Kingissepa raj., Kihelkonna al. — R. Põldmäe < Aleksander
Maskiika, 40 a. (1958).

Vanapagana või Tõllu istmease kivil Kihelkonna alevi ligidal.
E. Veskiisaare foto 1958.

[Tõllu istmeasemega kivi]

Mälestusi Suurest Tõllust Hiiumaal

Vanasti, kui Saaremaal elas Suur Tõll, elas Tõllu vend Leiger Hiiumaal. Kord tulnud Tõll Hiiumaalt vennalt kapsaid viima. Enne Leigrile jõudmist puhanud Tõll jalgu ja laadinud piipu, milleks istunud ta suurele kivile. Veel praegugi asub kivi, millel istus Suur Tõll, Tihu heinamaal. Kivimürakas, mida hüütakse Tõllu kiviks, omab Tõllu istumiseasendi-taolist jäljendit.

Tõllu tulekivi, mille abiga ta olla piipu süüdanud, asub Männamaa küla juures heinamaal. Selle, umbes väikese heinasao suuruse terava otsaga kivi oli Suur Tõll oma vestitaskust maha pillanud.

Leigril, kus elas Suure Tõllu vend Leiger, elavad aga praegugi suure kasvuga inimesed, arvatavasti Leigri tõugu.

RKM II 60, 423/4 < Hiiumaa raj., Käina k/n. — U. Kiisa (1956).

Trükitud veidi lühemalt: U. Kiisa, Rahvajutte Suurest Tõllust ja tema vennast Leigrist. Nõukogude Hiiumaa 13. X 1956, nr. 122, lk. 4.

Vt. muist. 35, 36, 37; Kapsaste toomine Hiiumaalt, muist. 158. Ka: Leiger, muist. 9; Kalevipoja taskukivi, HVM I, lk. 160—161, muist. 25.

[Tõllu jäljega arstimiskivi]

Viki küla Laratsi talu põllul on kivi, millel Suure Tõllu jälg. SääI käidi silmi ravimas. Jutustaja olnud siis poisikene.

RKM II 73, 426 (57) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Viki k. — O. Jõgever < Gustav Tihik, 72 a. (1958).

Arstimiskividest vt. ka muist. 85, 115 A, E.

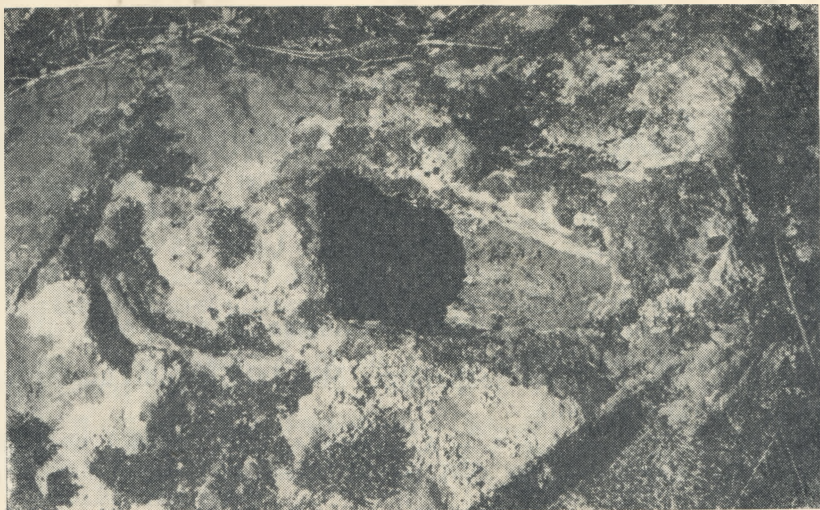
Vrd. Kalevi istmejäljega arstimiskivi Viki külas, HVM I, lk. 234, muist. 178.

Tõllakivi

See kivi on Karja kihelkonna Triigi valla piiris vastu Leisi valla piiri päris sihiaja pääl, mis Orisaare poolt Triigi mõisa läheb. Selle tee päält pörkab üks väike kirikutee kohe Karja kirikud kaudu Määltse ja Maassi külla, säält paremad kätt õhtu poole. Selle kivi sees on selged inimese jäljed. See kivi ei ole suur, tema on neli jalga teist ja kuus jalga teist otsast kõrge, päris tõlla moodi, jalge ja käte jäljed on lõuna pool külje sees. SääI ümber on kõik lage maa, kuid Leisi pool aeda, see on lõuna pool, on suured kased. See kutsutakse Öeste Laula ja Maassi Laula vaheajapäälne, kus see kivi seisab.

Muud iseäralist juttu ei ole rahva seas selle kivi üle kuulda, mida tähelepanemise väärt võiks pidada.

EKS 4^o5, 331 (313) < Karja — V. Mägi.

Kalevi või Tõllu jälg kivil Viki küla Laratsi talu karjamaal.
J. Miku foto 1959.

73.

[Tõllu jälg kivil]

Suure Tõllu kivi

Seda kivi hüütakse sellepärast Suure Tõllu kiviks, et Suur Tõll on astunud sinna kivi peale ja jälg on jäänud järele.

ERA II 231, 161 (8) < Mustjala khk. ja v., Abula k. — M. Niitvegi < Mihkel Rüüs, 46 a. (1939).

74.

Suure Tõlla jalajälg

Härjamäe veerul lamab kivi, milles on saladuslik jalajälg. Vanemad inimesed räägivad, et Suur Tõll käinud Ruhnust kapsaid toomas. Raske koormaga kivile astudes vajunud jalg kivvi. Tõll tõmbanud jala küll kivist välja, kuid jälg püsib praegugi veel kivil.

ERA I 6, 369 (2) < Püha, Pihtla v., Suure-Rootsi k. — E. Palts < Leena Putk, 47 a. (1939).

Vt. Kapsaste toomine Ruhnust, muist. 156, eriti 156 D; Jalajäljega kivi ka muist. 171.

75.

[Tõllu kontsajälg kivil]

Juminda külast lõuna poole asetseb nn. Tõllu kivi, millel on kontsa meenutav jälg. Kord olevat Suur Tõll läbi Juminda Soome läinud ja kivile astunud, millest see jälg tekkis ja kivi oma nime sai.

EKRK I 12, 52 (42) < Loksaja raj., Juminda k. — H. Kokamägi < E. Kaljurand, umb. 54 a. (1956).

Vt. ka: Edasi 22. VIII 1956, nr. 167, lk. 3—4.

76.

[Tõllu saapajäljega kivi Käkvere põllul]

Käkvere põllal on suur kivi, mis Tõllu põllepaeltest olla maha kukkunud. Kivi ääre peal on praegugi veel saapajäljed. See kivi on Põide kihelkonnas.

RKM II 4, 21 (3) < Kuressaare l. < Põide — V. Kivi < Melaanie Jausar, 81 a. (1946).

Vt. muist. 28, 156 D.

77.

[Tõllu saapajäljega kivi Lõetsa külas]

Lõetsa küla arus on Tõllu saapajalg. Mäe talu ligidal, umbes meetri pikkune, kontsaase kõik näha.

KKI 27, 250 (1) < Muhu, Kapi k. — A. Schmuul < Liina Kivimägi, sünd. 1912. a. (1959).

78.

[Tõllu saaparaua jälg kivil]

(Kivisse jääb Suure Tõllu saaparaua jälg.)

ERA II 229, 378/9 (10) < Käina khk. ja v., Jausa k. — V. Juurman < Therese Mäkk, 36 a. (1939).

Vt. muist. 9 E.

79.

[Tõllu rusikajalg kivil]

A.

Arukopli talu värava taga karjamaal oli kooljakivi. Suur lai punane kivi. Tõllu rusika jälg oli peal. Me lapsed karjas olime, siis laulsime ümber kivi:

«Tõllu, Tõllu, tõuse üles,
anna mu valged riided kätte.»

RKM II 85, 46 (11) < Kingissepa raj., Pihtla k/n., Hämmelepa k. — L. Briedis < Liisu Lõhmus, 88 a. (1959).

Vt. ka: Tõllu äratamine, muist. 185.

B.

Arukopli talu aia taga oli olnud kaks kivi. Nüüd juba 70 aastat tagasi lõhutud. Räägiti, et Tõllu kivid. Ühe kivi peal olid jäljed olnud. Rusikas käsivarrega peal. Suur lai punane kivi. Ema rääkis, et lapsena olid nad selle kivi juures üksteist püüdnud, üks oli kivil. Seda'p tea, kuidas ta sai. Tõll oli elanud Tõlluste mõisas, siit alla kilomeetri. Oli pidand kivi viskama Kurakajule, aga sääli olid inimesed ja viskas siis Arukopli aia taga.

RKM II 85, 49/50 (1) < Kingissepa raj., Pihtla k/n., Rahniku k. — L. Briedis < Marie ..., 65 a. (1959).

[Tõllu sõrmeasemed kivil]

Pihlta vallas Tõlluste külas Peetsi talu väljal on mitu tähelepanuväärt kivi. Rahvajutu järele olevat Saaremaa kangelane Suur Tõll need sinna puistanud.

Ühekorra, kui Tõll läind suure sületäie kividega koju sauna ehitama, pudenenud tal katkenud põllest kõik kivid välja mööda laiali. Küll Tõll katsunud kive uuesti põllesse tõsta, kuid ikkagi kukkunud kivid uuesti välja. Rängast muljumisest jäänud aga Tõllu sõrmeasemed kividele sisse, kus need veel praegugi näha on.

Suure Tõllu kodupaik olnud praegune Tõlluste küla, mis oma nime sellest olevat saanudki.

ERA II 232, 629 (1) < Püha, Pihlta v., Kõljala k. — H. Kivi < Viiu Kivi, 72 a. (1939).

Vt. Tõll kivikandjana, muist. 17—34; Tõllu sõrmejäljed kirikuseinal, muist. 127 C, 129 C, 130, 150, 156 A, 162 B.

[Tõllu sõrmejäljed Ulja küla kivil]

K i v i d

Toodud kivi

Ulja külas Paeaugu talu värava taga asuv suur kivi, mis arvatakse Suure Tõlli toodud olevat.

Sõrmejäljed on kivi küljel.

ERA II 231, 401 (2) < Kärla khk. ja v., Kõrkküla k. — E. Matson < Mihail Mardla, 39 a. (1939).

Vt. Tõll kivikandjana, muist. 17—34; ka muist. 129 C, 130.

[Tõllu ninajalg kivil]

Mustjala pangalt edela pool, üle väikese merelahe, seisab kitsas maa-neem, mida üldselt Ninase rannaks kutsutakse. Selle kohta teab vanarahva suu järgmist rääkida:

Kui Suur Tõll Mustjala kiriku tööd oli ära lõpetanud, läinud ta senna kohta mere äere, visanud pikali kivise maa pääle ja jäänud nii kauaks senna luurama, kuni kirik sisse õnnistud, kartes, et ehk Vanaõelus õnnistamata kirikut lõhkuma tuleb. Kui kirik sisse õnnistud, siis pannud ta pea ühe kivi pääle ja uinunud magama. Magades olla ta aga ennast kummuli pööranud. Kui ta üles oli ärkanud, näinud ta, et ta nina kivi sisse suure armi oli vajutanud. Kas see kivi nii pehme või Tõllu nina nii kõva olnud, et kivi sisse aseme vajutanud, sellest rahvasuu ei kõnele. Mõned teadvad koguni rääkida, et vanaste olnud kord sääl randas nii suur tursakala saak, et Ninase mehed tursapäädest kivese- (kivi)aidu üles ehitanud. Kas niisugune «kiviaid» ennast hiljem tõesti ära kivistas? Võib-olla! Siis oli muidugi kivinemine alles pooleli ja võimalik Tõllu ninal senna sisse aset vajutada.

Ülesse tõustes aga hüüdnud Tõll:

«Oh, kui suur ninaasel!»

Sellest saati hakatudki seda kohta Ninaasemeks hüüdma, mis aga hiljem rahvasuus Ninaseks muutunud.

E 60475/6 (2) < Kärla — K. Loiken (1927).

Vt. Töll kirikute ehitajana, muist. 126—138; Mustjala kiriku ehitamisest, muist. 134; Mustjala kiriku koha valimine, muist. 137.

83.

[Tõllu kepi jälg kivil]

A.

Koerakivi

Saaremaal Karja kihelkonnas Parasmetsa valla piiris on üks kivi, mis ümbert mõeta 9 sülda jäme on ja 4 jalga kõrge. Kivi on muidu lai, ilma et temal mingisugust nägu ehk vormi on. Tema seisab Metskülalt mere pool kohe Paka randa minnes kahe teearu vahel. Ümber on suur kõrge kuusemets, lõuna pool on enam männa- kui kuusepuid. Kivi ligidal on üks kõrge küng, kus otsas üks kõrge kask, ja paremal pool seisab üks veiksem kivi, mis sellesama nime järele kutsutakse ja see'p see tähtjas kivi ongi. Temal on peaaegu koera kuju kui välja nikerdud, tema pea pool seisab lõuna pool. Temal on põhja pool ehk koera tagumise otsa sees suur lõhe, mis Saaremaa vägimees Suur Töll on kepiga lõõnud, kui tema ükskord Hiiumaalt oma venna Leigeri juurest ära tuli, sest tema mõelnud selle ühe elaja olevat, ja et ta tema teele oli ette juhtunud, tahtnud tema teda selle lõõgiga oma eest ära kohutada, aga Koerakivi ei liigutanud teda kartes mitte ennast paigastki. Nüüd märkanud vägimees, et see mitte elajas, vaid kivi oli. Tema tõstnud teda siis ühe kõrgema künngu pääle, kus ta praegu seisab. Teine suurem kivi kannab nime Paka Reedu kivi.

H, Jõgever I, 149 (131) < Karja — V. Mägi (1889—1890) = EKS 4⁵, 329 < Karja — V. Mägi.

Vrd. Hiidude suurus ja jõud, muist. 139.

B.

Korra tulnud Töll Hiiust, suur puu kepiks käes. Karja jõudes lõõnud ühe kivi pihta selle puuga. Kivile jäänud suur lohk sisse.

E I 41 (288) — M. J. Eisen < kellegi saarlase suust.

Vt. ka: E II 16 (91) — M. J. Eisen (1925).

C.

Korra tulnud Töll, kepp käes, Hiiust. Tee ääres Karjas näinud Töll suure kivi, annud sellele kepiga pihta. Sestsaadik kivil lohk.

E 57317 — M. J. Eisen.

84.

[Tõllu noole pragu kivil]

Siitsamast edasi minna Välja tänakus on kaks halli kivi kõrvuti. Seal on Suure Tõllu noole pragu nagu kervehav kivi sees.

RKM II 73, 308 (4) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Kehila k. — E. Veskisaar < Mihkel Tinarist, 59 a. (1958).

Tõllu noole jälg kivis Kehilas. E. Veskisaare foto 1958.

85.

[Suure Tõllu lapse jälg]

Külmking (Kivi nimetus)

Kui mõne inimese jalg oli haigeks jäänud, siis räägiti, et see inimene on külmakinga [jälje] sisse astunud. Selle arstimiseks pidi külmakinga seest vett kolm korda sisse võtma, siis pidada jalg terveks saama. Seda kivi hüütakse ka Suure Tõllu lapse jäljeks.

ERA II 231, 161/2 (9) < Mustjala khk. ja v., Abula k. — M. Niitvegi < Mihkel Rüüs, 46 a. (1939).

Arstimiskivide kohta vt. muist. 71, 115 A, E.

86.

[Tõllu hobuse kabjajälg]

Ju selle vana Tõllul suur hobu koa olli. Meie rihala otsas oo ta hobuse kabjajälg. Kutsutas Hobusejälje auk.¹

KKI 27, 251/2 (1) < Muhu, Tupenurme k. — A. Schmuul < Juula Peeker, sünd. 1882. a. (1959).

Vrd. ka: Vanapagana hobuse jalajälg, muist. 88.

¹ Hobuse kabja kujuline süvend, mida kutsutakse Hobusejälje auguks, asub Tupenurme külas Mihkli talu värava taga. Pikuti ligi 20 m, laiuti 10 m. — *Üleskirjutaja märkus.*

VANAPAGANA JALAJÄLG

87.

Vanapagana jalajälg

A.

Kapsaaia taga sinisel kivil on Vanapagana jalajälg. Küla vanemaad inimesed räägivad, et Vanapagan ja Suur Töll käinud võidu Ruhnust kapsaid toomas. Kapsaaiaist läbi minnes naljatanud Suur Töll:

«Näe, Vanapagan kaotab kapsad äel!»

Vanapagan põgenenud, kuid jätnud jalajälje mälestuseks.

ERA I 6, 371 (4) < Püha, Pihla v., Suure-Rootsi k. — E. Palts < Viiu Suurpere, 75 a. (1939).

Vt. muist. 55; Kapsaste toomine Ruhnust, muist. 156.

B.

Ühes kohas heinamaas siin mere ääres oli küll üks lai must kivi, üteldi, et vanamehe — mul ei tule nimi tal meelde, Vanatont või Vanakurat või —, et selle jälg oli, suur auk oli kivi sees.

(Tütar, kes tuleb tuppa ja kuuleb, et ma tahan seda laia kivi näha:)

Räägivad, et Suure Tõlli jälg pidi seal olema.

(Ema:)

Näh, mis ta nimi oli, mul ei tulnd nimi meelde.

RKM II 86, 90/1 (1) < Kingissepa raj., Pihla k/n., Suure-Rootsi k. — E. Liiv < Tiinu Suurpere, 82 a. ja tütar Miina Lepik, 55 a. (1959).

Vanapagana või Tõllu varbajäljega kivi Suure-Rootsi külas. E. Liivi foto 1959.

[Vanapagana hobuse jalajälg]

(Vanapagan tuleb vaatama, kas Töll on Pühalepa kiriku puruks visanud. Kirik on terve, Vanapagan vihastub, ümber pöörates jääb hobuse jalajälg paesse.)

ERA II 1, 548/9 (3) < Pühalepa, Suuremõisa v., Kuri k. — P. Ariste < J. Nurk (1928).
Vt. Kivi Pühalepa kiriku pihta, muist. 9C; Tõllu hobuse kabjajälg, muist. 86.

KIVISTUMISED

KIVINENUD TÖLL

89.

[Kivinenud Töll]

A.

Lapsed hüüdnud:

«Töll, Töll, tõuse üles, vaidlane su haua peal!»

Vat siis, kui vaidlane maal, Töll pidand siis tulema aitama. Seekord põlnud mette vaidlast, nad mudu ülanduse pärast. Töll põle änam hauda tagasi läind, jäänd kiviks, hüütakse Tõllu kivi.

ERA II 254, 52 (18) < Põide khk. ja v., Iiruste k. — E. Ennist < Tatjana Oll, sünd. 1847. a. (1939).

Vt. Tõllu äratamine, muist. 185.

90.

[Tõllu adra vannas]

(Abruka tuletorni läheduses on Tõllu adra vannas — kivine tähis Tõllust.)

VM 26. VIII 1928, nr. 197, lk. 9.

Vt. Kapsaste toomine Ruhnust, muist. 156 D.

91.

[Kivinenud tõld]

(Suure Tõllu tõld kivineb Saare küla ligidal.)

H I 1, 599/602 < Põide, Saare v. — A. Küng (1888).

Vt. muist. 149, ka 72.

KIVINENUD HOBUNE

92.

A.

Kurat tahtis Saaremaalt tüdrukut varastada, kuid Töll ajas teda suure pihlakaikaga taga ja päästis tüdruku. Hobune aga, mille seljas Kurivaim tüdrukut vedas, jäi sinnapaika kiviks, kus Töll tüdruku päästis. Sama hobusekujuline kivi on praegu veel alles 4—5 km Kuresaarest Kihelkonna poole.